

**Forum Młodych Badaczy Miast
„«Dobro wspólne» w miastach
na przestrzeni dziejów”, Gdańsk,
21 czerwca 2023 roku;
Konferencja Komisji Historii Miast
Komitetu Nauk Historycznych
Polskiej Akademii Nauk
„Miasto i rzeka w epoce
przedprzemysłowej”,
Gdańsk, 22–23 czerwca 2023 roku**

Konferencje organizowane przez Komisję Historii Miast przy Komitecie Nauk Historycznych Polskiej Akademii Nauk są trwale wpisane w kalendarz spotkań naukowych poświęconych historii miejskiej w okresie przedprzemysłowym. Od kilku lat zebrania te poprzedza Forum Młodych Badaczy Miast.

Tegoroczną tematyką Forum było „dobro wspólne” w miastach. Zostało ono rozpatrzone przez pryzmat różnorodnych problemów. W otwierającym referacie Anny Pomierny-Wąsińskiej (IH PAN) „Ad bonum commune et pro utilitate

civitatis. O komunalizacji i prywatyzacji nieruchomości w średniowiecznej Florencji” Autorka przedstawiła działania władz miejskich Florencji związane z alienacją dóbr komunalnych w mieście w celu zdobycia środków finansowych na budowę murów miejskich i odbudowę zniszczonych po powodzi mostów w połowie XIV w. W kontekście tematyki spotkania prelegentkę najbardziej interesowało wyznaczenie przez florenckich urzędników granicy między „publicznym” i „prywatnym” w przestrzeni miejskiej. Kolejne wystąpienie Julii Nowakowskiej (UW) nosiło tytuł „«Dobro wspólne» w statutach gildii kupieckich basenu Morza Północnego”. Na przykładzie statutów gildii kupieckich z Saint-Omer, Berwick, Malmö i Kallehave pokazane zostały możliwości badań porównawczych organizacji wewnętrznej korporacji kupieckich i tych aspektów, które odnoszą się do szeroko pojętej wspólnotowości. Następnie Anna Maleszka (UMK) w referacie „Obywatelskość w miastach lokacyjnych a idea dobra wspólnego – zarys problemu” przedstawiła pytania badawcze związane z planowanymi badaniami nad trzema poziomami obywatelskości w miastach przedindustrialnych: formalnoprawnym, społeczno-politycznym oraz mentalnym. Wystąpienie „Furmani i wagenknechci w rachunkach elbląskich z początku XV w.” Mateusza Wiktora Maćkiewicza (UMK) dotyczyło grupy społeczno-zawodowej późnośredniowiecznego Elbląga, których zadaniem był, jak się okazało, nie tylko transport towarów, ale również dbanie o tamy, mosty i ogólny porządek na ulicach miasta. O znaczeniu utworzonych ludzką ręką kanałów doprowadzających wodę do miast opowiedział Wacław Kulczykowski (UG) w referacie „Kanał Kumieli i jego znaczenie dla mieszkańców średniowiecznego Elbląga”. Dzięki tytułowemu kanałowi do miejskich wodociągów dochodziła woda, funkcjonowały łaźnie, napędzano koła młyńskie, wypełniano fosę zamkową. Kwestii wykonywania

kar śmierci dotyczyło wystąpienie Radosława Kubusa (UG) „Działalność na rzecz pożytku i dobra publicznego, czy upadek obyczajów? Ostatnie przypadki publicznych kar śmierci w Prusach w pierwszej połowie XIX w.” Autor wskazał, że choć we wskazanym w tytule okresie w państwie pruskim wciąż dochodziło do publicznego wykonywania kary śmierci, to zmieniło się podejście do tego typu wydarzeń, co ostatecznie spowodowało ich zaniechanie. Działalność niemieckich Collegia Medica na rzecz zdrowia publicznego oraz badania czystości wód i powietrza w XVII i XVIII w. przedstawiła Malwina Dębicka (UG) w referacie „Niemiecki system Collegium Medicum jako centrum nauki, higieny i zdrowia publicznego od XVII do XVIII w.” Kolejne wystąpienie Mirosława Płonki (Uniwersytet Pedagogiczny) „Opieka nad sierotami w Bochni w świetle zapisów testamentowych mieszczan z XVI i XVII w.” dotyczyło sposobów zabezpieczania sierot przez mieszczan bocheńskich w nowożytności. Prelegent wskazał, że ochrona pozbawionych rodziców dzieci była nie tylko przejawem troski o najmłodszą tkankę miejskiej społeczności, ale także częścią działań mających na celu zachowanie wspólnotowego ładu i porządku. Na koniec Katarzyna Pękacka-Falkowska (Uniwersytet Medyczny w Poznaniu) omówiła przygotowany wraz z Jakubem Węglorzem (UWr) poster „Zdrowie jako dobro wspólne? Ordynacje dla medyków, aptekarzy, chirurgów, balwierzy i akuserek w największych miastach Prus Królewskich w XVI–XVIII w.”, na którym autorzy wskazali na zarządzenia rad Gdańska, Elbląga i Torunia mające na celu organizację przednowoczesnego systemu opieki społeczno-zdrowotnej.

Chociaż tematyka tegorocznego Forum nie należała – w ocenie piszącego te słowa – do najłatwiejszych, to jednak wygłoszone referaty pokazały przynajmniej kilka poziomów możliwości patrzenia na „dobro wspólne”, różnorodnie też rozumiane.

Troskę o szeroko pojęte *bonum commune* w przeszłości przejawiały powoli absolutyzujące się władze państwowe w końcowym okresie epoki przedprzemysłowej. Same gminy miejskie, zarówno te z silną reprezentacją i pozycją (np. w miastach włoskich), jak i te znacznie mocniej podporządkowane władzy terytorialnej (np. Bochnia), od XIII i XIV w. podejmowały działania legislacyjne i budowlane w celu troski o społeczność i wspólną przestrzeń do życia. W końcu poszczególne grupy zawodowe starały się skodyfikować pewne reguły, mające służyć nie tylko interesom, ale i społecznemu dobru członków danych organizacji. Wszystko to składało się – lub w zamiarze miało składać się – na poczucie wzajemnej przynależności społeczności miejskich i ich obywatelskości w średniowieczu i okresie nowożytnym.

Tematyka konferencji Komisji Historii Miast dotyczyła stosunków na linii miasto–rzeka w epoce przedprzemysłowej. Spotkanie zaczęto od przywitania jego uczestników przez Arkadiusza Janickiego, dziekana Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego, Urszulę Sowinę, przewodniczącą Komisji Historii Miast oraz Wiesława Długokęckiego jako przedstawiciela organizatorów konferencji. Następnie rozpoczęto główne obrady. Otworzyła je Urszula Sowina (IAE PAN) referatem „Woda rzeczna w życiu codziennym mieszkańców miasta: jakość, dostępność, wykorzystanie”. Autorka w syntetyczny sposób, z odwołaniem do średniowiecznych encyklopedystów, przedstawiła sposoby klasyfikowania wody oraz jak i do czego korzystano z wód w miastach leżących nad rzekami. Następnie Rafał Eysymontt (UWr) w wystąpieniu „Kartograficzny obraz rzeki w miastach śląskich epoki średniowiecza i epoki nowożytnej” na przykładzie wybranych miast śląskich (m.in. Wrocławia, Brzegu, Milicza) wskazał, jak kartografia nowożytna pozwala na odczytanie dawnych przebiegów koryt rzecznych, niejednokrotnie

w miejscach, w których obecnie trudno spodziewać by się można rzeki. Na słowne kreacje opisowe dotyczące przede wszystkim wielkich powodzi wskazywał Marcin Gadocha (UP) w referacie „Potęga rzek na łamach barokowych gazet”. Na podstawie osiemnastowiecznych gazet rękopiśmiennych historyk pokazał, w jaki sposób przekazywano informacje o wylewach wód, traktując je jako dopust Boży.

Kolejny panel otworzył Martin Čapský (Univerzita Pardubice) wystąpieniem „Cesarz i piraci (rzczeni). Ochrona szlaków rzecznych jako element kontaktów Karola IV z miastami hanzeatyckimi”. Czeski badacz przeanalizował literaturę dotyczącą piractwa rzecznego i zapisów prawa magdeburskiego dotyczących piractwa, wskazując na niejednoznaczność tego terminu oraz potrzebę dalszych badań nad tym zagadnieniem. O rzece jako granicy w mieście i między miastami na ziemiach polskich mówił Marek Słoń (KUL) w referacie „Znaczenie rzeki jako granicy dla miast Polski do schyłku XVI w.” W konkluzji autor stwierdził, że rzeka lub inny większy ciek były najczęściej granicą pomiędzy miastami różnej własności, w pozostałych zaś przypadkach jej wpływ na polskie miasta był stosunkowo niewielki. Na wpływ Wisły na rozwój prawobrzeżnych ośrodków warszawskich zwrócił uwagę Michał Słomski (IH PAN) w prezentacji „Wisła jako szansa i jako przeszkoda rozwoju miejskiego podwarszawskich Pragi, Skaryszewa i Gołędzinowa”. Prelegent podkreślił, że pomimo iż infrastruktura rzeczna stanowiła istotny element krajobrazu tych miast, obsługa zaś przepraw i mostów wpływała na rozwój urbanistyczny pomimo wylewów rzek, to bez dominującej roli Warszawy w okresie nowożytnym trudno byłoby znaleźć powód do powstania tych nadwiślańskich miasteczek.

Sławomir Gawlas (UW), zgodnie z tytułem swego referatu „Splaw wiślany, jego mechanizmy i rola w życiu miast – problemy w świetle obecnego stanu badań”,

przedstawił stan badań nad organizacją splawu wiślanego w przedrozbiorowej Polsce, wskazując na potrzebę powrotu do badań nad tym zagadnieniem i ponownej interpretacji części dotychczasowych wniosków na jego temat. Następnie Mateusz Niemiec (Muzeum Krakowa) w wystąpieniu „Mosty i inne przeprawy aglomeracji Krakowa w końcu XVIII w.” przedstawił z perspektywy historii kultury materialnej i archeologii wygląd mostów i przepraw (ze szczególnym naciskiem na Most Wielicki na Zakazimierce) oraz ich identyfikację w obecnej tkance urbanistycznej Krakowa.

Po przerwie obiadowej Wiesław Długokęcki i Zofia Maciakowska omówili zawartość kolejnego zeszytu *Atlasu historycznego miast polskich* poświęconego Gdańskowi oraz zaprezentowali plansze, które znajdują się we wkrótce wydanym tomie. Następny referat „Co kryje gdański Żuraw? Wstępne wyniki prac konserwatorskich i remontowych” wygłosił Robert Domżał (Narodowe Muzeum Morskie). Omówione zostały wyniki prac konserwacyjno-remontowych jednego z najbardziej charakterystycznych zabytków Gdańska i pokazane plany na muzealne zagospodarowanie części Żurawia. Tematykę pamięci o wylewach rzek w Elblągu i okolicach i jej przekazywania poruszył Piotr Oliński (UMK) w wystąpieniu „Pamięć o średnio-wiecznych powodziach w kronikarstwie elbląskim”. Autor wskazał na przejmowanie przez kronikarzy elbląskich informacji z innych kronik, co powoduje czasem brak możliwości wskazania na pierwotne źródło informacji, a zatem ustalenie, czy zapiska tego rodzaju jest wiarygodna. W ostatnim referacie wygłoszonym tego dnia – „Powodzie w podkrakowskim Kazimierzu i ich konsekwencje gospodarcze” – Jacek Zinkiewicz (Muzeum Krakowa) powrócił do analizy relacji wodnych w sąsiadującym z krakowską stolicą Kazimierzem. Prelegent objął swym zainteresowaniem okres od XIII do XVIII w. i omówił różnorakie sposoby władz kazimierskich na naprawę

szkód wywołanych kilkoma niszczącymi powodziami, jakie nawiedziły Kazimierz w omawianym czasie.

Drugi dzień konferencji Komisji Historii Miast otworzył referat Mai Gąsowskiej (IH PAN) „Znaczenie rzeki Dźwiny dla chrystianizacji i rozwoju Rygi w XIII w.” Autorka wskazała na związek między biegiem największej inflanckiej rzeki a początkami procesu kształtowania się struktury organizacyjno-terytorialnej Kościoła na Inflantach, a także na wpływ, jaki położenie nad Dźwiną niosło dla założonej na brzegach tej rzeki Rygi. O znaczeniu mniejszego, sztucznego ciekłu dla Gdańska mówiła Zofia Maciakowska (IH PAN) w wystąpieniu „Zmagania z naturą i działaniem człowieka o utrzymanie odpowiedniego przepływu wody w kanale Raduni w Gdańsku od późnego średniowiecza do początku XIX w.” Badaczka omówiła działania podejmowane w celu zabezpieczenia odpowiedniego przepływu wody w kanale Raduni, takie jak coroczne czyszczenie kanału i naprawianie jego wałów czy dbanie o zapewnienie odpowiedniego spadku wody. Tematyki gdańskiej dotyczył też kolejny referat „Zaopatrzenie w wodę mieszkańców Gdańska w XVI–XVIII w.”, wygłoszony przez Dariusza Kaczora (UG). O tym, w jaki sposób starano się dbać o wodę w innym pruskim mieście, Toruniu, mówiła Julia Możdżeń (UG) w wystąpieniu „Rzeka w regulacjach wewnętrzniejskich Torunia do 1524 r.”, w którym główną uwagę poświęciła trosce o odpowiedni stan kanału i przepływ wody w toruńskiej Basze.

Ostatnia sesja konferencji rozpoczęła się od referatu Marcina Grulkowskiego (IH PAN). Historyk ten w referacie „Żuraw nad Motławą jako przedsięwzięcie miejskie w późnośredniowiecznym i wczesnonowożytnym Gdańsku” wskazał na rolę

Żurawia w transporcie i przechowywaniu piwa i wina, pobieraniu cła czy osadzaniu masztów na statkach, co wiązało się z określonymi dochodami na rzecz miasta. O znaczeniu młynów dla najważniejszych miast państwa zakonu krzyżackiego i o próbach kontrolowania tych urządzeń zarówno przez Krzyżaków, jak i największe miasta (głównie Gdańsk) wykład „Młyny przemysłowe w miastach Prus Krzyżackich – uwagi na temat zastosowania energii wodnej w rzemiośle” wygłosił Rafał Kubicki (UG). Ostatni referat na konferencji przypadł w udziale Dorocie Żurek (UP). W wystąpieniu „Rola cieków wodnych w późnośredniowiecznych małych miastach małopolskich w powstawaniu i funkcjonowaniu młynów” krakowska historyczka podkreśliła rolę młynówek w napędzaniu kół młyńskich, omówiła także ich położenie na terenie patrymonium miejskiego oraz rodzaje kół występujących w przebadanych przykładach kilku średniej lub małej wielkości ośrodków dawnego województwa krakowskiego.

Zaprezentowane w czasie dwóch dni referaty dowiodły, że archiwalia dotyczące miast polskich wciąż zawierają ciekawe i nieznane informacje na temat rzek i mniejszych cieków w miastach lokacyjnych ziem polskich i Prus Królewskich. Dominująca była perspektywa historyków i archeologów miast, ich przestrzeni, gospodarki i kultury materialnej. Mimo wszystko szkoda jednak, że zabrakło osób parających się historią środowiskową dawnych miast. Mając jednak na uwadze całość trzydniowego spotkania należy uznać, że było ono pewnym odświeżeniem znanego tematu, wskazującym na dalsze możliwości i potrzeby opracowań relacji miasto–rzeka w ujęciu historycznym. ■

Michał Słomski
(Warszawa)